

**TÜRK DÜNYASINDA
ORTAK ALFABE:
UYGULAMALAR, ARAYIŞLAR, TEKLİFLER**

Editörler

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT

Doç. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ

Arş. Gör. Dr. Yeşim ÇAĞLAR

Arş. Gör. Dr. Bihter GÜRİŞİK KÖKSAL

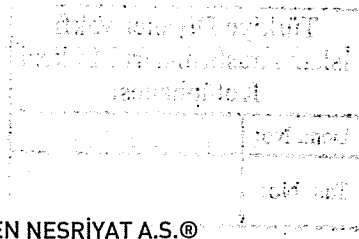

YAYIN NU: 1493
KÜLTÜR SERİSİ: 860

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 16267

ISBN: 978-605-155-902-5

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Ayşegül Büşra Paksoy

Kapak Tasarımı: Ceyhun Durmaz

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İmak Ofset Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği
akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya
tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya
edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul- 2020

XXI. Yüzyılda Türk Dünyasında Alfabe Sorunu ve Bilişim Uygulamaları

Şükrü Halûk AKALIN*

Giriş

Alfabenin bir sorun olarak gündemimize gelmesinin uzun bir geçmişi vardır. İlk kez XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin Arap kaynaklı yazının kullanılışındaki bazı sorunlardan söz ettiği bilinmektedir. Ancak bu alfabenin Türkçeyi ifade etmedeki yetersizliği düşüncesi daha açık bir biçimde ilk kez XIX. yüzyılda dile getirilmiştir. Bu düşünceden ilk söz eden, günümüzden 158 yıl önce, 12 Mayıs 1862 günü Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de bir konuşma yapan Münif Efendi olmuştur.¹

Bu konuşmadan yaklaşık bir yıl sonra soruna dikkat çeken ikinci kişi ise Azerbaycan'dan Mirza Fethali Ahundzade'dir. Ahundzade, 1863 yılında İstanbul'a gelerek alfabe ile ilgili çalışmasını Sadaret makamına sunacak, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de bir de konferans verecektir. O günden sonra alfabe sorunu pek çok kişi tarafından dile getirilmiş, alfabenin ıslahından değiştirilmesine kadar çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Tartışmalarda Arap alfabesindeki işaret kalabalığı dolayısıyla matbaalardaki hurufat çeşitliliğinin yol açtığı zorluklardan yazının kutsallığına, Türkçe sözlerin yanlış okunabilmesine yol açan özelliklerinden elifbanın İslam dünyasında sağladığı ileri sürülen birliğe gelene kadar birbirinin tam karşıtı görüşler dile getirilmiştir.²

Kısacası XIX. yüzyıl, alfabenin tartışıldığı ama bir sonucun alınmadığı yüzyıl olmuştur. XX. yüzyıl ise alfabede devrimlerin, değişimlerin, değişikliklerin yüzyılı olacaktır. Hem de karar verildikten sonra birkaç ay içerisinde yapılan değişikliklerin yüzyılı...

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Sözlük Bilimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara / Türkiye, shakalin@shakalin.net

¹ Bilal N. Şimşir, *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008, s. 20.

² *Age.*, s. 22.

1. XX. Yüzyılda Alfabe Hareketleri

Bu uğurda, Türk dünyasında alfabe konusunda ilk kurumsal girişim, 1926 yılında Bakü’de toplanan Birinci Türkoloji Kurultayı’dır. Hazırlıkları yaklaşık iki yıl önceden başlayan Kurultay’da ortak bir alfabe konusu gündemin ilk sırasında yer alıyordu. Gerek Kurultay öncesinde gerek Kurultay sırasında, yukarıda değindiğimiz benzer görüşler çatıştıyordu. Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal’in talimatıyla Köprülüzade Mehmed Fuad Bey ile Hüseyinzade Ali Bey de gözlemci sıfatıyla Kurultay’a katılmışlardı. Uzun tartışmalardan sonra Latin temelinde *birleştirilmiş yeni Türk elifbasının* kabul edilmesinin ardından bu alfabe Türk soylu halkların yaşadığı Sovyet cumhuriyetlerinde aşamalı olarak kullanılmaya başlanmıştır.³ Türkiye Cumhuriyeti’nde 1 Kasım 1928’de Harf İnkılabı gerçekleştirildi. 1930’lu yıllarda Türk dünyasının büyük bir bölümünde küçük farklarla da olsa Latin temelinde ortak bir alfabe kullanılıyordu. Ancak 1937 yılında Stalin’in *repressiya* vahşeti ile Sovyetlerdeki Türk halkları Kiril kökenli, ama bazı harfleri birbirinden farklı alfabeleri kullanmak zorunda bırakıldılar. Bu durum Sovyetlerin dağıldığı 1990’ların başına kadar sürdü. Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığını ilan etmelerinin ardından alfabe sorunu daha da güçlü bir biçimde dile getirilmeye başlandı.

Türk dünyasında alfabe konusundaki ikinci kurumsal girişim Sovyetler Birliği’nin henüz dağıldığı dönemde, 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”dur. Bu toplantıyla başlayan süreçte 34 harfli *Türk dünyası ortak Türk alfabesi* benimsenmişti. O yıllarda düzenlenmeye başlanan Türk Dünyası Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultaylarının değişmeyen, sürekli gündemde olan konularından biri de Türk dünyasında ortak alfabe idi. Katılımcıların çoğunluğunu Türkologların oluşturduğu alfabe konulu bu bilimsel ortamlar, siyasi yaptırım gücü bulunmayan, ancak bilimsel görüşlerin yetkililerce dikkate alınması gereken oluşumlardı.

Geçen yüzyılda kalan bu girişimler, arzu edildiği gibi Türk dünyasında ortak bir alfabenin kabulüyle sonuçlanmasa da bağımsız

³ Age., s. 97 vd.

Türk cumhuriyetlerinde Latin temelinde alfabelere geçiş konusunda adımlar atılmasına öncülük etmiştir. Toplantılar, görüşler, tartışmalar geçen yüzyıldan XXI. yüzyıla aktarılarak devam ediyor. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünce 1991 yılında yapılan “Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu”ndan 27 yıl sonra yine aynı enstitü tarafından “İkinci Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu (20-21 Kasım 2018)” düzenlenmiştir.

Bugüne gelene kadar aradan geçen zaman içerisinde çeşitli toplantılar düzenlendiğini, Türk dünyasında alfabe konusunun ele alındığı bildirilerin sunulduğunu, makalelerin, kitapların yayımlandığını, tezlerin hazırlandığını biliyoruz. Kısacası Türk dünyasında alfabe konusu Sovyetler Birliği'nin dağıldığı günlerdeki kadar olmasa da güncelliğini korumaktadır.

2. XXI. Yüzyılda Türk Dünyasında Alfabe

XX. yüzyıldan XXI. yüzyıla intikal eden Türk dünyasında alfabe konusunun ele alındığı toplantılarda zamanla bilgisayarların ve bilişim uygulamalarının yaygınlık kazanmasıyla konu bu boyutuyla da ele alınmaya başlanmıştır. Türkiye’de internetin 10. yılı dolayısıyla 2004 yılında, bilgisayar destekli dil bilimi çalışmaları üzerine 2005 yılında Türk Dil Kurumunda yapılan toplantılarda bilgisayarların yanı sıra cep telefonlarında, bilişim uygulamalarında Türkçe karakterlerin kullanımı üzerinde geniş kapsamlı bir biçimde durulmuştur. Bu toplantılarda dile getirilen başta terimler, yazılımlar ve Türkçe karakterler konularının sürekli olarak araştırılması amacıyla Türk Dil Kurumu bünyesinde Prof. Dr. Eşref Adalı, Prof. Dr. Kemal Oflazer, Prof. Dr. Mustafa Akgül, Prof. Dr. İlyas Çiçekli, Prof. Dr. Yalçın Çebi gibi üniversitelerin bilgisayar ve bilgisayar mühendisliği bölümlerinden ilgili öğretim üyelerinin, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığının, Dış Ticaret Müsteşarlığının, Türk Standartları Enstitüsünün ve Türkiye Bilişim Derneğinin temsilcilerinin katılımıyla Türk Dünyası Bilgisayar Destekli Dil Bilimi Çalışma Grubu oluşturulmuştu. Türk Dil Kurumunda yapılan toplantılarda 1928 Harf İnkılâbı’ndan günümüze Türkiye Türkçesinin dengeli derleminin oluşturulması konusu da dâhil olmak üzere bilgisayar ve bilişim terimleri, bilişim uygulamalarında Türkçe karakterler konularında yılda birkaç kez düzenli toplantılar gerçekleştirildi. Bu çalışma grubu, belirli aralıklarla

Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından düzenlenen Türk Dünyası Forumları içerisinde Türk dünyasından dil bilimcilerle ve bilişimcilerle bu sorunları tartışılıyordu. Türk Dünyasında Ortak Bilişim Terimleri Sözlüğü çalışmalarının yanı sıra yazılımlarda Türkçe karakterlerin kullanılması, bu toplantılarda Türkologların yanı sıra bilişimcilerin de ele aldığı konular arasındaydı. Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin deneyimleri foruma katılan Türk cumhuriyetlerinden temsilcilere aktarılıyordu.

Türk dünyasında dil bilimi ve bilişim uygulamaları üzerine sivil girişimlerin de bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Prof. Dr. Eşref Adalı'nın gayretleriyle 2013 yılından bu yana her yıl bir cumhuriyette toplanan TürkLang (Türk Dillerinin Bilgisayar Ortamında İşlenmesi) konferanslarında bilgisayarlarda Latin-5 karakter setinin kullanılması üzerine uygulamalar geliştiriliyor.⁴

Türk Dil Kurumunun doğrudan doğruya Kazakistan'da Latin kökenli alfabeğe geçiş sürecini konu alan bir toplantısı ise 12-15 Haziran 2007 günlerinde Türk Dil Kurumunda yapılmıştı. Kazakistan'ın Latin alfabesine geçme kararı arifesindeki bu toplantı, Türkiye'nin bu alandaki deneyimlerini incelemek üzere oluşturulan Kazakistan heyetinin Türkiye'ye gelecek olması dolayısıyla düzenlenmişti. Türk Dil Kurumunun konuğu olarak Ankara'ya gelen Kazakistan heyetinde Prof. Dr. Yerden Zadauli Kajibek (Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Dil Komitesi Başkanı), Prof. Dr. Alimhan Junisbek (A. Baytursınoğlu Dil Bilimi Enstitüsü Baş Bilim Uzmanı), Prof. Dr. Köbey Husayın (A. Baytursınoğlu Dil Bilimi Enstitüsü Müdürü) ve Yerlan Kuzekbay (Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı Dil Komitesi Şube Müdürü) bulunuyordu.

Türkiye'nin alfabe deneyimini paylaşmak amacıyla Türkologların yanı sıra bilişim dünyasından, basın kuruluşlarından konuyla ilgili kişilerin de bulunduğu bir heyet oluşturulmuştu. Bu kurulda Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Prof. Dr. Recep Toparlı, Bilal Şimşir (Emekli Büyükelçi), Prof. Dr. Emine Gürsoy-Naskali (Marmara Üniversitesi), Prof. Dr. Nadir Devlet (Yeditepe Üniversitesi), Prof. Dr. Mustafa Öner (Ege Üniversitesi), Prof. Dr. Eşref Adalı (İstanbul Teknik Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği Bölümü Başkanı), Prof.

⁴ <http://www.turklang.tatar/tr/> [Erişim tarihi: 01.11. 2018].

Dr. Nurettin Demir (Başkent Üniversitesi), Prof. Dr. Çetin Pekacar (Gazi Üniversitesi), Yurtsan Atakan (Hürriyet gazetesi bilişim yazarı), Safa Tekeli (Anadolu Ajansı), Doç. Dr. Halil İbrahim Usta (Ankara Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Caştegin Turgunbayer (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tamir (Gazi Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Hatice Şirin User (Ege Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Figen Güner Dilek (Gazi Üniversitesi) yer alıyordu.

Türk Dil Kurumunda 12-15 Haziran 2007 günlerinde dört gün boyunca süren toplantıda Türk dünyasında alfabe hareketlerinin tarihçesi, Osmanlı Devleti'nde, Türkiye Cumhuriyeti'nde alfabe tartışmaları ve Atatürk'ün Harf İnkılâbı, Türkiye Cumhuriyeti'nde yeni Türk harflerinin uygulanması, karşılaşılan sorunlara üretilen çözümler ve 80 yıllık deneyim, bilişim uygulamaları ve Türk alfabesi, alfabe değişikliğinin ekonomik boyutları, Kazakistan'da yeni alfabeğe geçiş sürecinde muhtemel sorunlar karşısında Türkiye Cumhuriyeti'nin deneyimlerinden yararlanılması, Kazak Türkçesi için oluşturulacak alfabenin özellikleri gibi çeşitli konu başlıkları altında görüşmeler yürütüldü. Bu toplantının kayıtları Türk Dil Kurumu belgeliğinde mevcuttur. Toplantıda gündeme gelen bütün konuları daha sonra Prof. Dr. Mustafa Öner, *Türk Dili* dergisinin Şubat 2008 sayısında makale olarak yayımladı.⁵

3. Bilişim Uygulamaları ve Alfabe

Bu toplantıda Türkolog meslektaşlarımız Kazakistan'da çalışmaları yürütülen yeni alfabe ile ilgili dil bilimsel görüşlerini ifade ederken bilişimciler, bilgisayar mühendisliği kökenli araştırmacılar da Türkçe bilişim uygulamalarını, Türkçe karakterlerin yazılımlarda, cep telefonlarında kullanım alanlarını örnekleriyle anlattılar. Prof. Dr. Eşref Adalı, Türk lehçeleri arasında aktarma-çeviri yapabilecek yazılımlarla ilgili çalışmalarını Türkmençe ve Yeni Uygurca örnekleri üzerinden Türkiye Türkçesine aktarma deneyimlerini paylaştı. Prof. Dr. Adalı, Latin kökenli yeni Kazak alfabesini, uluslararası standartlara uygun hâle getirmek üzere Türkçenin yer aldığı ISO/IEC Latin-5 standardına bağlamalarını önerdi. Türkiye'nin yıllar-

⁵ Mustafa Öner, "Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor! Yeni Kazak Alfabesi", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, C XCV, S 674, 2008, s. 142-150.

dır süren girişimleri sonucunda bu standarda girdiğini ve Türkçe yazı karakterlerinin tamamını içeren Latin-5 karakter setinin Kazakça için de uygun olacağını belirtti. Toplantıda Hürriyet gazetesi yazarı bilişim uzmanı merhum Yurtsan Atakan da Türkçe alfabenin yazı makineleri ve bilgisayarlarda korunması uğrunda yıllardır Türkiye'nin yürüttüğü mücadeleyi anlattı. Bütün bu mücadelelere rağmen farklı firmaların standartlara uymaması yüzünden cep telefonlarında ve genel ağ ortamında alfabedeki harfler yerine garip işaretlerle karşılaşılma olasılığı bulunduğu dikkat çekti.

1990'lı yılların başından günümüze gelene kadar olan süreçte gelişmelerin nasıl olduğunu hepimiz biliyoruz. Geçen süre içerisinde Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan Latin temelindeki alfabeye geçti. Bu ülkelerde kabul edilen yazı sistemlerinde ortak alfabeden farklı harflerin bulunduğu da görülüyor. Farklıklar Latin alfabesinin temel işaretleri olan *b, d, g, l, m, n, t, z* gibi harflerde değil, standart Latin alfabesinde bulunmayan, ortak Türk alfabesindeki harflerdedir. Azerbaycan alfabesinde yalnız bir harf farklı iken Türkmenistan ve Özbekistan alfabelerinde birkaç harf farklılık gösteriyor. Kazakistan da geçen yıl 32 harften oluşan Latin kökenli alfabeyle 2025 yılına kadar aşamalı olarak geçme kararı aldı. Ancak bu alfabede de 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenen "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"nda kabul edilen *Türk dünyası ortak Türk alfabesinde* bulunmayan harfler olduğu görülüyor. Kırgızistan'da ise alfabenin değiştirilmesi konusunda henüz bir girişim yok. Ancak iki yıl önce resmî ağızlardan alfabe değişikliğine gerek olmadığı düşüncesi dillendirilmişti. O günden sonra da bildiğimiz kadarıyla herhangi bir açıklama gelmedi. Rusya Federasyonu'ndaki Türk soylu halkların yaşadığı özerk cumhuriyetlerde ise birtakım görüşler seslendirilse de alfabe değişikliği konusunda bugün herhangi ciddi bir girişim görülmemektedir.

Alfabe, temelde dil bilgisinin, dil biliminin alanına girse de bir ülkede yazı sisteminin kabulü, değiştirilmesi, düzenlenmesi siyasi kurullarda alınan kararlarla, kanunlarla resmîyet kazanır. Bu bakımdan bağımsız cumhuriyetlerde alınan bu kararlar ülkelerin kendi siyasi tercihleridir. Ancak bilimsel gerçekleri, yeni gelişen teknolojilerin sağlayacağı kolaylıkları, birleştirici olabilecek uygulamaları dile getirmek, çözüm yollarını araştırmak da bizlerin görevidir.

Geçen yüzyılda alfabe değişikliği konusu gündeme geldiğinde yazı sisteminin değiştirilmesinin güçlükleri dile getirilir, basımevlerinde yaşanabilecek sorunlar, daktilo makinelerinin değiştirilmesindeki güçlükler seslendirilirdi. Daha önce basılmış binlerce kitabın okunamayacak olmasının yol açacağı kültürel boşluktan yakınılırdı. Basımevlerindeki, daktilolardaki harflerin Türk soylu halkların dilindeki sesleri tam olarak karşılayamayacağı da ileri sürülürdü. Oysa günümüzde bilişim uygulamaları bu sorunları bütünüyle çözecek fırsatlar sunmaktadır. Bilgisayarların kullanım alanına çıktığı ilk dönemde tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinin ses varlığındaki bazı seslerin Latin kaynaklı yazıda gösterilmesinde seçenekler azdı, kişiler kendileri birtakım fontlar yaparak bu sorunu çözmeye çalışıyorlardı. Ancak bunlar uluslararası karakterler standartlarında yer almadığı için bu fontların yüklenmediği bilgisayarlarda çalıştırılması mümkün olmuyordu. Bu özel işaretlerin yerine tuhaf karakterler çıkmaktaydı. Bunun için her bilgisayara üretilmiş fontların yüklenmesi gerekiyordu. Bugün de tuşlara belirli karakterleri atamak yoluyla kendi klavyenizi oluşturabilirsiniz, ama günümüzde bu sorun yalnızca bilgisayarlarla sınırlı değil. Bilgisayarınız için oluşturduğunuz klavye akıllı telefonlardaki binlerce uygulamada, örneğin herkesin kullandığı *WhatsApp*, *Viber*, *Instagram*'da çalışmayacaktır. Kendi cihazınızda çalıştırabilseniz bile, bu defa da karşıdaki cihazlarda çalışması mümkün olmayacak, muhatabınızın ekranında bu harfler kendi klavyenizdeki harfler yerine tuhaf şekillere bürünecektir.

İlk kez 1984 yılında Çukurova Üniversitesinde kullanmaya başladığım XT bilgisayarların klavyesinde Türkçe karakterlerimiz vardı, ancak düzeltme işaretinin kullanılması için şimdiki gibi pratik çözümler (ÜST KARAKTER+3 A, İ, U) yoktu. Ama kısaca (ASCII) diye adlandırdığımız *American Standard Code for Information Interchange* karakter tablosunda düzeltme işaretinin yanı sıra çeviri yazı işaretlerinden bazılarını da bulabiliyorduk. ALT+131 = â, ALT + 140 = î, ALT + 150 = û, ALT + 164 = ñ vb. birlikteliklerle bu karakterleri kullanıyorduk. Bunlar standart karakterler arasında yer aldığı için hangi bilgisayarda olursa olsun aynen görünüyordu.⁶

⁶ June Jamrich Parsons and Oja Dan, *New Perspectives on Computer Concepts 2013: Brief*, 2012, s. 24-25.

Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch	Dec	Hx	Ch
0	00	32	20	64	40	@	96	60	128	80	Ç	160	A0	á	192	C0	L	224	E0	á
1	01	33	21	65	41	A	97	61	129	81	ú	161	A1	í	193	C1	↓	225	E1	á
2	02	34	22	66	42	B	98	62	130	82	é	162	A2	ô	194	C2	↑	226	E2	á
3	03	35	23	67	43	C	99	63	131	83	á	163	A3	û	195	C3	↓	227	E3	á
4	04	36	24	68	44	D	100	64	132	84	ä	164	A4	ü	196	C4	↑	228	E4	á
5	05	37	25	69	45	E	101	65	133	85	ä	165	A5	ñ	197	C5	↑	229	E5	á
6	06	38	26	70	46	F	102	66	134	86	ä	166	A6	ª	198	C6	↑	230	E6	á
7	07	39	27	71	47	G	103	67	135	87	ç	167	A7	ª	199	C7	↑	231	E7	á
8	08	40	28	72	48	H	104	68	136	88	è	168	A8	ç	200	C8	↑	232	E8	á
9	09	41	29	73	49	I	105	69	137	89	è	169	A9	ç	201	C9	↑	233	E9	á
10	0A	42	2A	74	4A	J	106	6A	138	8A	é	170	AA	ç	202	CA	↑	234	EA	á
11	0B	43	2B	75	4B	K	107	6B	139	8B	é	171	AB	ç	203	CB	↑	235	EB	á
12	0C	44	2C	76	4C	L	108	6C	140	8C	é	172	AC	ç	204	CC	↑	236	EC	á
13	0D	45	2D	77	4D	M	109	6D	141	8D	é	173	AD	ç	205	CD	↑	237	ED	á
14	0E	46	2E	78	4E	N	110	6E	142	8E	é	174	AE	ç	206	CE	↑	238	EE	á
15	0F	47	2F	79	4F	O	111	6F	143	8F	é	175	AF	ç	207	CF	↑	239	EF	á
16	10	48	30	80	50	P	112	70	144	90	é	176	B0	ç	208	D0	↑	240	F0	á
17	11	49	31	81	51	Q	113	71	145	91	é	177	B1	ç	209	D1	↑	241	F1	á
18	12	50	32	82	52	R	114	72	146	92	é	178	B2	ç	210	D2	↑	242	F2	á
19	13	51	33	83	53	S	115	73	147	93	é	179	B3	ç	211	D3	↑	243	F3	á
20	14	52	34	84	54	T	116	74	148	94	é	180	B4	ç	212	D4	↑	244	F4	á
21	15	53	35	85	55	U	117	75	149	95	é	181	B5	ç	213	D5	↑	245	F5	á
22	16	54	36	86	56	V	118	76	150	96	é	182	B6	ç	214	D6	↑	246	F6	á
23	17	55	37	87	57	W	119	77	151	97	é	183	B7	ç	215	D7	↑	247	F7	á
24	18	56	38	88	58	X	120	78	152	98	é	184	B8	ç	216	D8	↑	248	F8	á
25	19	57	39	89	59	Y	121	79	153	99	é	185	B9	ç	217	D9	↑	249	F9	á
26	1A	58	3A	90	5A	Z	122	7A	154	9A	é	186	BA	ç	218	DA	↑	250	FA	á
27	1B	59	3B	91	5B	[123	7B	155	9B	é	187	BB	ç	219	DB	↑	251	FB	á
28	1C	60	3C	92	5C	\	124	7C	156	9C	é	188	BC	ç	220	DC	↑	252	FC	á
29	1D	61	3C	93	5D]	125	7D	157	9D	é	189	BD	ç	221	DD	↑	253	FD	á
30	1E	62	3D	94	5E	^	126	7E	158	9E	é	190	BE	ç	222	DE	↑	254	FE	á
31	1F	63	3F	95	5F	_	127	7F	159	9F	é	191	BF	ç	223	DF	↑	255	FF	á

Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünün 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde düzenlediği sempozyumda Türk yazı dillerindeki açık /e/ için önerilen, ancak hiç kabul görmeyen ä işareti de ASCII kodlarıyla ALT+132 = ä birlikteliğindeki tuşlarla elde edilebiliyordu. Bununla birlikte ASCII kodlarıyla elde edilebilecek işaretler yeryüzündeki bütün dillerin alfabelerindeki karakterleri karşılayabilecek nitelikte değildi. Bilgisayarların ticari ürün olması dolayısıyla üreticiler ve yazılımcılar tarafından bütün dillere hitap eden yazılımlar ve donanımlar için ihtiyaçları karşılayacak karakter setleri oluşturulması yoluna gidildi. Kısaca ISO/IEC-8859 diye adlandırdığımız *International Organization for Standardization / International Electrotechnical Commission-8859* ile Latin, Grek, Arap, Kiril, İbrani vb. bütün yazı sistemlerini ölçünlü hâle getiren karakter setleri oluşturuldu. Türkçe bu karakter setleri içerisinde başlangıçta Latin-1 içerisinde bulunmaktayken sonradan yapılan düzenlemeyle Latin-3 karakter setine alınmıştı. Bu durum, İzlanda alfabetesindeki harfler için yapılan düzenlemeyle bir ara Türkçe ş, ğ, i harflerinin yerine İzlandaca karakterlerin çıkması gibi bir sorun oluşmuştu. Ancak daha sonra Türkçe karakterler için yapılan genişletmelerle 1989

ve 1999 yıllarında Latin-5 karakter seti Türkçe için standart hâle getirilmişti. Bu karakter setleri bugün PC adını verdiğimiz bütün bilgisayarlarda kullanılmaktadır.

Part	Name	Year	Other	Description
Part 1	Latin-1 Western European	1987 1988	ECMA-84 (1987, 1988)	Part of the most widely used part of ISO/IEC 10646, covering most Western European languages: Danish (Latin), English, French (Latin), German, Icelandic, Italian, Norwegian, Portuguese, Russian-Cyrillic, Scottish Gaelic, Spanish, Catalan, and Swedish. Languages from other parts of the world are also covered, including Eastern European (Arabic, Southeast Asian, Indonesian, as well as the African languages Afrikaans and Swahili). The missing euro sign and capital Y are on the revised version ISO/IEC 10646-15 (see below). The corresponding UCS character set is UCS-2/UTF-16.
Part 2	Latin-2 Central European	1987 1989	ECMA-94 (1989)	Part of the most widely used part of ISO/IEC 10646, covering most Western European languages: Danish (Latin), English, French (Latin), German, Icelandic, Italian, Norwegian, Portuguese, Russian-Cyrillic, Scottish Gaelic, Spanish, Catalan, and Swedish. Languages from other parts of the world are also covered, including Eastern European (Arabic, Southeast Asian, Indonesian, as well as the African languages Afrikaans and Swahili). The missing euro sign and capital Y are on the revised version ISO/IEC 10646-15 (see below). The corresponding UCS character set is UCS-2/UTF-16.
Part 3	Latin-3 South European	1986 1988	ECMA-94 (1989)	Turkish, Albanian, and Esperanto. Largely superseded by ISO/IEC 10646 for Turkish.
Part 4	Latin-4 Asian European	1986 1988	ECMA-94 (1989)	Esperanto, Latvian, Lithuanian, Greek, and Danish.
Part 5	Latin-Cyrillic	1986 1989	ECMA-113 (1989)	Covers many Greek languages that use a Cyrillic alphabet, including Bulgarian, Bulgarian-Macedonian, Russian, Serbian, and Ukrainian (Latin).
Part 6	Latin-6 Arabic	1987 1989	ASMO 708 (1989) / ECMA-116 (1989, 2000)	Covers the most common Arabic language characters. Does not support other languages using the Arabic script. Needs to be little-endian and careful padding processed for display.
Part 7	Latin-7 Greek	1987 1989	ECMA-117 (1989) / ECMA-118 (1989, 2000)	Covers the modern Greek language (phonetic orthography). Can also be used for Ancient Greek within narrow accents or in phonetic orthography. These were introduced with Unicode.
Part 8	Latin-8 Hebrew	1988 1989	ECMA-121 (1989) / ECMA-120 (1989, 2000)	Covers the modern Hebrew alphabet as used in Israel. In practice has different encoding and logical order (needs to be little-endian and careful padding processed for display).
Part 9	Latin-9 Turkish	1988 1989	ECMA-129 (1989, 1989)	Largely the same as ISO/IEC 10646-1, replacing the early used characters with Turkish ones.
Part 10	Latin-10 Nordic	1987 1989	ECMA-142 (1989, 1989)	A rearrangement of Latin-4. Considered more useful for Nordic languages. Baltic languages use Latin-4 more.
Part 11	Latin-11 Latin-Thai	2001	TIS-620 (1989)	Contains characters needed for the Thai language. Virtually identical to TIS-620.
Part 12	Latin-12 Latin-Dominican	NA		The work in making a part of ISO/IEC 10646 was officially abandoned in 1997. ISO and Unicode/ISO/IEC 10646 cover Dominikan.
Part 13	Latin-13 Latin-0	1988		Added some characters for Baltic languages which were missing from Latin-4 and Latin-9. Related to the earlier published "Windows-1257".
Part 14	Latin-14 Cyrillic	1988		Covers Cyrillic languages such as Greek and the Russian language.
Part 15	Latin-15 South-Eastern European	1989 2001	ISO 11411 (1989)	A revision of ISO/IEC 10646 that removes some little-used symbols, replacing them with the euro sign, and the letters Å, Ä, Ö, and Ø, which completes the coverage of French, Finnish and Estonian. Inspired for Albanian, Croatian, Hungarian, Italian, Polish, Romanian and Slovenian, but also Finnish, French, German and Irish Gaelic (see orthography). The focus has now on Latin-15 symbols. The currency sign is merged with the euro sign.

Macintosh bilgisayarlar için de *MacTurkish* karakter seti Türkçenin harflerini ölçünlü duruma getirmiştir. Görüldüğü gibi bu karakter setleri içerisinde Türk yazı dillerinden yalnızca Türkçe yer almakta, kardeş Türk yazı dillerinin karakterleri Latin karakterlerinin çeşitli setleri içerisinde dağınık durumda bulunmaktadır. Bilişimci dostlarımızın daha önce de pek çok defa dile getirdiği gibi kardeş Türk yazı dillerinin karakterlerinin ISO/IEC 8859-9 Latin-5 karakter seti içerisindeki işaretlerle uyumlu hâle getirilmesi önerisini bir defa daha dile getirmek istiyorum. Aynı ses için birbirinden çok farklı harfler kullanarak işaret kalabalığına yol açmadan mevcut karakter seti içerisindeki harflerle alfabeleri oluşturmak gerekiyor. Bunun için kardeş Türk cumhuriyetlerinin sanayi bakanlıklarına, standartlarla ilgili kurumlarına görevler düşmektedir.

MacTurkish																
	_0	_1	_2	_3	_4	_5	_6	_7	_8	_9	_A	_B	_C	_D	_E	_F
B	À	Á	Ç	É	Ë	Ö	Û	Á	À	À	À	À	À	Ç	É	È
	00C4	00C5	00C7	00C9	00D1	00D4	00DC	00E1	00E0	00E2	00E4	00E3	00E5	00E7	00E9	00ED
	128	129	130	131	132	133	134	135	136	137	138	139	140	141	142	143
B	È	É	Ì	Í	Ï	Ï	Ò	Ó	Ô	Õ	Ö	Ù	Ú	Û	Ü	Û
	00EA	00EB	00ED	00EC	00EE	00EF	00F1	00F3	00F2	00F4	00F6	00F5	00FA	00F9	00FB	00FC
	144	145	146	147	148	149	150	151	152	153	154	155	156	157	158	159
A	ı	°	ç	È	Ş	•	ı	ß	®	©	™	'	"	†	E	Ø
	2020	00B0	00A2	00A3	00A7	2022	00B6	00BF	00AE	00A9	2122	00B4	00A0	2260	00C6	00D0
	160	161	162	163	164	165	166	167	168	169	170	171	172	173	174	175
B	™	±	≤	≥	¥	µ	ð	Σ	Π	π	ñ	°	Ω	∞	∅	∅
	221E	00D1	2264	2265	00A5	00B5	2202	2211	220F	0320	222D	00AA	00BA	2126	00E6	00F0
	176	177	178	179	180	181	182	183	184	185	186	187	188	189	190	191
C	¿	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	00BF	00A1	00A2	221A	0192	2240	2206	00AD	00BD	2026	00AD	00CD	00C3	00D3	0192	0193
	192	193	194	195	196	197	198	199	200	201	202	203	204	205	206	207
D	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	2013	2014	201C	201D	2018	2019	00F7	25CA	00FF	0178	011E	011F	0110	0131	015E	015F
	208	209	210	211	212	213	214	215	216	217	218	219	220	221	222	223
E	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	2021	00B7	201A	201E	2030	00C2	00CA	00C1	03CB	00C8	00CD	00CE	00CF	00CC	00D3	00E4
	224	225	226	227	228	229	230	231	232	233	234	235	236	237	238	239
F	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı	ı
	00D2	00DA	00EB	00D9		02C6	02EC	03AF	02D8	02D9	02EA	03BB	02DB	02DB	02C7	
	240	241	242	243	244	245	246	247	248	249	250	251	252	253	254	255
	_0	_1	_2	_3	_4	_5	_6	_7	_8	_9	_A	_B	_C	_D	_E	_F

Bugün yazılımların çok dilli olması, karakterlerin dönüşümlerinin sorunsuz yapılabilmesi için UTF-8 karakter setleri oluşturulmuştur. Unicode (veya UTF-8) kodlama sisteminde Latin alfabesi kullanmayan diller de dâhil olmak üzere, dillerdeki bütün karakterlere bir sayı verilmiştir. Bütün dillerin aynı kodlamayı (UTF-8) kullanmasıyla yazılımlardaki çok dillilik UTF-8 altında sorun olmaktan çıkmaktadır. Ancak Linux işletim sistemlerinde UTF-8 çalışmaktaysa da ön tanımlı olarak kullanılamamaktadır. Öte yandan, kurucusu olduğum Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezinin ağ sayfalarında (<http://turkoloji.cu.edu.tr>) kullanılan veri tabanı yönetim sisteminde kullanılan karakter seti Latin-5'tir. Sistem yeniden yükleme ve güncellemelerde Türkçe karakterlerin gösteriminde UTF-8 karakter kodlamasına göre çok daha başarılı ve sorunsuz çalışmaktadır. Veri tabanı yapılandırma dosyasına eklenen UTF-8 komutları karakterlerin düzgün gösteriminde hiçbir etki sağlamazken Latin-5 bütün ağ tarayıcılarında düzgün çalışmaktadır. Bu da belki Latin-5 ile yapılan çalışmaların daha eskiye dayanmasına bağlıdır.

Bugün teknolojide ulaştığımız noktada karakter setleri sayesinde Latin yazısıyla gösterilemeyecek ses kalmamıştır. Bilgisayarda yapılan dizgiden doğrudan doğruya çıktı alıp baskıya girmek matbaalardaki, daktilolardaki hurufat sorununu ortadan kaldırmıştır. Yazı çevrimi yapabilen uygulamalar sayesinde farklı alfabelerle yazılmış metinlerin bilgisayar uygulamaları sayesinde Latin kökenli yazıya aktarılması büyük ölçüde kolaylaşmıştır. Kiril- Latin yazı çevrimi yapabilen yazılımlar bulunmaktadır. Osmanlı Türkçesi basma ve yazma eserlerin günümüzde bilgisayar uygulamaları aracılığıyla Latin kaynaklı yazıya çevrilmesi çalışmaları da yürütülmektedir. Şu ana kadar başarılı sonuçlar elde eden bu projelerin sonuçlanmasıyla kütüphanelerde kalan ve yazı çevrimi yapılması beklenen binlerce eser bilişim uygulamaları sayesinde Latin harflerine aktarılacaktır.

4. Doğal Dil İşleme ve Bilişim Uygulamaları

Bilgisayar destekli çeviri yazılımları derin öğrenme yöntemi ve yapay zekâ ile her geçen gün daha da gelişmektedir. Çeviri yazılımları içerisinde sesli giriş sağlayanlar da bulunmaktadır. Bugün karakter tabanlı eş dizim çıkarımları hemen hemen terk edilmiştir.

Dil algılama/belirleme (*language detection*) çalışmalarında dillerin karakteristik özelliklerini açığa çıkarmak için karakterlerin bir araya geliş düzenlilikleri üzerine çalışılmıştır. Günümüzde bu belirleme çalışması dışında, karakter tabanlı eş dizimlilikler (*collocations*), edebiyatta bilgisayarlı üslup çalışmalarında sanatçıya ait metin özellikleri kategorisinde değerlendirilmektedir. Doğal Dil İşlemede (DDİ) n-gram terimiyle ifade edilen eş dizimlilikler; genellikle ikili, üçlü sözcük birlikteliklerinin istatistiksel hesaplanmasına dayanır. N-gram temelli modeller özellikle sözcük türlerinin otomatik belirlenmesinde kullanılan etiketleyici (*tagger*) yazılımlarının hazırlanmasında yoğun olarak kullanılmıştır. Kısaca karakter tabanlı modeller yerine sözcük tabanlı modeller hem n-gram hem de derin öğrenmeye bağlı yöntemlerde başarılı sonuçlar üretmektedir.

Sonuç

Bu yazılımların harf, karakter, ünlü, ünsüz temelli değil eş dizimlilik temelli olarak algoritmalarla çalışması, Türk yazı dillerinin derlem tabanlı eş dizimlilik sözlüklerinin hazırlanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Bilişim alanındaki bütün bu gelişmeler XXI. yüzyılda Türk dünyasında dil, alfabe, yazım sorunlarının çözümüne yeni katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Öner, Mustafa, "Kazakistan Latin Alfabesine Geçiyor! Yeni Kazak Alfabeti", *Türk Dili. Dil ve Edebiyat Dergisi*, C XCV, S 674, 2008, s. 142-150.
- Parsons, June Jamrich and Oja Dan (2012), *New Perspectives on Computer Concepts 2013: Brief*, 2012.
- Şimşir, Bilal N., *Türk Yazı Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

Elektronik Kaynak

<http://www.turklang.tatar/tr/> [Erişim tarihi: 01.11.2018].